

2.1. Організаційно-методичні аспекти контролю розрахунків з дебіторами: стан та напрямки удосконалення

В сучасних економічних умовах ситуація щодо господарювання в Україні характеризується великою часткою неплатежів. У працях українських вчених висвітлено ряд питань організації та впровадження внутрішнього контролю на вітчизняних підприємствах.

Зокрема, Т.М. Паянок відзначає, що «контрольований розмір дебіторської заборгованості як позитивно впливає на діяльність суб'єкта господарювання (заохочення до збільшення об'ємів продажу; налагодження тривалих договорів щодо поставки товарів, робіт, послуг; розширення зони впливу на ринку; прискорення реалізації готової продукції, що призводить до зменшення витрат на її обслуговування та утримання тощо), так і негативно (вилучення готівкових коштів з виробництва; виникнення ризику непогашення боргів і зобов'язань з боку покупців; виникнення додаткових витрат на судові процеси, втрата теперішньої вартості за довгостроковими боргами, які знецінюються під впливом інфляційних процесів, і, як наслідок, зниження рентабельності виробництва – заниження прибутку)» [1]. Погоджуємось з автором щодо доцільності прийняття рішень щодо управління дебіторською заборгованістю, зважаючи на прямі вигоди від неї та прямі втрати.

Як відзначають вчені [3], «основними проблемами обліку дебіторської заборгованості є прострочення платежів, які з часом переходять із короткострокової до сумнівної, а потім і до безнадійної, велика частка неплатежів та відсутність необхідного обсягу повної і достовірної інформації відносно майбутнього дебітора, що, своєю чергою, веде до збитків підприємства» [3]. Отже, вважаємо актуальним дослідження дійсного стану та пошук напрямків удосконалення контрольних процедур щодо розрахунків з дебіторами на підприємстві.

Аналіз ситуації на українських підприємствах свідчить про необхідність широкого впровадження ефективного внутрішньогосподарського контролю за дебіторською заборгованістю, що забезпечить управлінський персонал надійною, своєчасною, максимально повною інформацією про стан, структуру та динаміку відносин з контрагентами та допоможе правильно визначити основні сфери діяльності та завдання. Основними завданнями внутрішнього контролю дебіторської заборгованості є:

- необхідність запровадження структурних підрозділів, які контролюватимуть склад та структуру дебіторської заборгованості, строки її погашення;
- забезпечення законної обґрунтованості кожної суми дебіторської заборгованості;
- моніторинг та діагностика причин заборгованості та розрахунок їх наслідків;
- розробка ефективного методу аналізу розрахунків із покупцями, замовниками, іншими боржниками та розробка робочих документів контролера;
- активне використання основних форм рефінансування: факторинг, векселі, конфіскація тощо; що прискорить трансформацію дебіторської заборгованості у готівку.

Таким чином, правильно організований внутрішній контроль за своєчасністю, повнотою та законною обґрунтованістю розрахунків з боржниками - запорука успішного розвитку, стабільності та стійкості вітчизняних підприємств у сучасних бізнес-середовищах.

З огляду на поточні тенденції економічного розвитку країни, зокрема стан розрахунків з дебіторами, загальне і ефективне впровадження внутрішнього контролю є передумовою успішного функціонування підприємств. Об'єкти контролю стану розрахунків з дебіторами наведено на рис. 1.

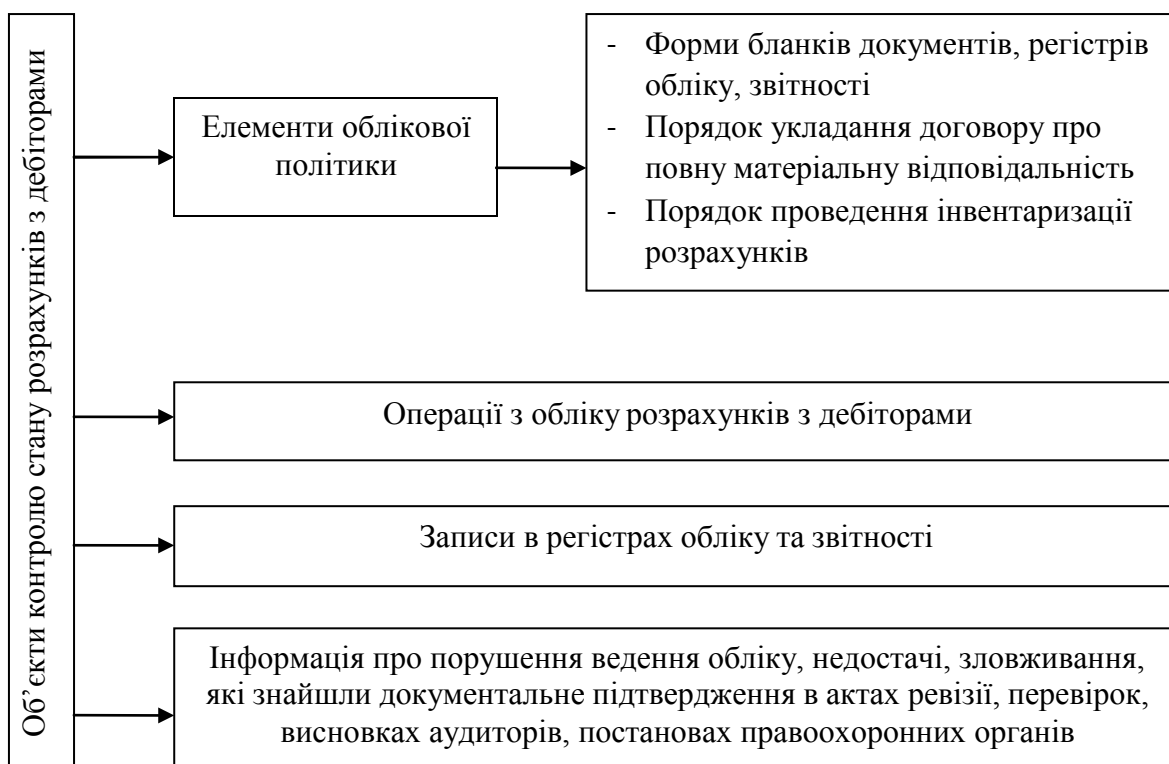

Рис. 1. Об'єкти контролю стану розрахунків з дебіторами

Взагалі на підприємствах здійснюється як зовнішній, так і внутрішній контроль. Зовнішній контроль здійснює податкова інспекція за правильністю обчислення податку на додану вартість. Внутрішній контроль спрямований на перевірку обсягу платежів шляхом проведення інвентаризації залишків продукції та аналізу дебіторської заборгованості.

Контролер перевіряє систематичний оперативний контроль та облік виконання укладених господарських договорів, враховуючи, що необхідно не тільки своєчасно застосовувати санкції за порушення договірних зобов'язань, а й попереджати їх. Штрафи накладаються за порушення строків відвантаження, доставки неякісної продукції, неповноту, відсутність або неправильне маркування продукції та в інших випадках.

Ретельно контролюють реальність операцій по реалізації продукції покупцям. Для цього списання продукції, тварин і матеріальних цінностей з кредиту відповідних рахунків в дебет рахунка 90 зіставляють із надходженням платежів, відображених на рахунках 30, 31.

Внутрішньогосподарський оперативний контроль спрямовують до правильності визначення обсягів реалізованої продукції, якості, цін, дотримання графіку (термінів) реалізації, а також до відповідності кількості прийнятої продукції, що приймається, надійності пропускнуої системи при продажу продукції. Для цього широко застосовують перехресну перевірку взаємопов'язаних документів: товарні накладні, квитанції, дорожні листи автомобіля, журнали журналів, дані руху зерна та іншої продукції, звіти про рух товарно-матеріальних цінностей, касові апарати (у продаж продуктів та послуг за готівку) тощо. Вони також практикують перевірку рахунків з клієнтами.

Важливою частиною контролю операцій з реалізації продукції є перевірка доставки продукції з виробництва на склад готової продукції. З цією метою контролер вивчає характер і зміст і з точки зору законності приймально-доставних накладних на виробництво продукції з магазину на склад, перевіряє правильність визначення найменування та виду продукції, номенклатури номери та визначає, чи підписують ці рахунки представники технічного контролю, представники магазинів, які здають товар, та менеджер на склад, який його прийняв.

Для контролю за природними втратами матеріальних цінностей, а також для запобігання зловживанням матеріально відповідальними особами,

що призводить до відмінностей між фактичною наявністю матеріальних активів або грошових коштів та даними бухгалтерського обліку, періодично потрібно виявляти та усувати такі розбіжності. Проводячи інвентаризацію розрахункових документів, перевіряється фактична наявність готової продукції та наявність документів та перевіряються записи в них. Потім отримані дані порівнюються з бухгалтерськими показниками.

Отже, при здійсненні контролю розрахунків з дебіторами, на підприємстві застосовують як загальні, так і специфічні методичні прийоми.

Контроль необхідний підприємствам, оскільки дозволяє дослідити економічну доцільність та правильність господарських операцій, дотримання законності їх здійснення. Завдяки результатам контролю керівництво в змозі своєчасно та швидко визначити шляхи вирішення проблем та запобігти їх виникненню в майбутньому.

Загалом, доцільно вдосконалити систему контролю за платежами з дебіторами, зокрема:

1. Контролювати частку дебіторської заборгованості у загальній вартості оборотних активів, а також співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості з метою підтримки фінансової стабільності та платоспроможності підприємства.

2. Здійснювати постійний контроль за дебіторською заборгованістю з її розподілом за строком погашення для своєчасного реагування та вжиття заходів щодо її погашення.

3. Систематично проводити інвентаризацію платежів з покупцями та замовниками, щоб підтвердити реальність заборгованості.

Послідовність контролю за розрахунками з боржниками може здійснюватися в кілька етапів (рис. 2).

Доцільно почати контролювати платежі з покупцями та замовниками з контролю за виконанням договірних зобов'язань. Договір, укладений між сторонами, є підставою для розрахунків. Господарський договір складається у вигляді єдиного документа, підписаного сторонами та скріпленого

печатками. Укладаючи діловий договір, сторони повинні чітко погоджуватися з усіма необхідними умовами, включаючи предмет, ціну та термін договору.

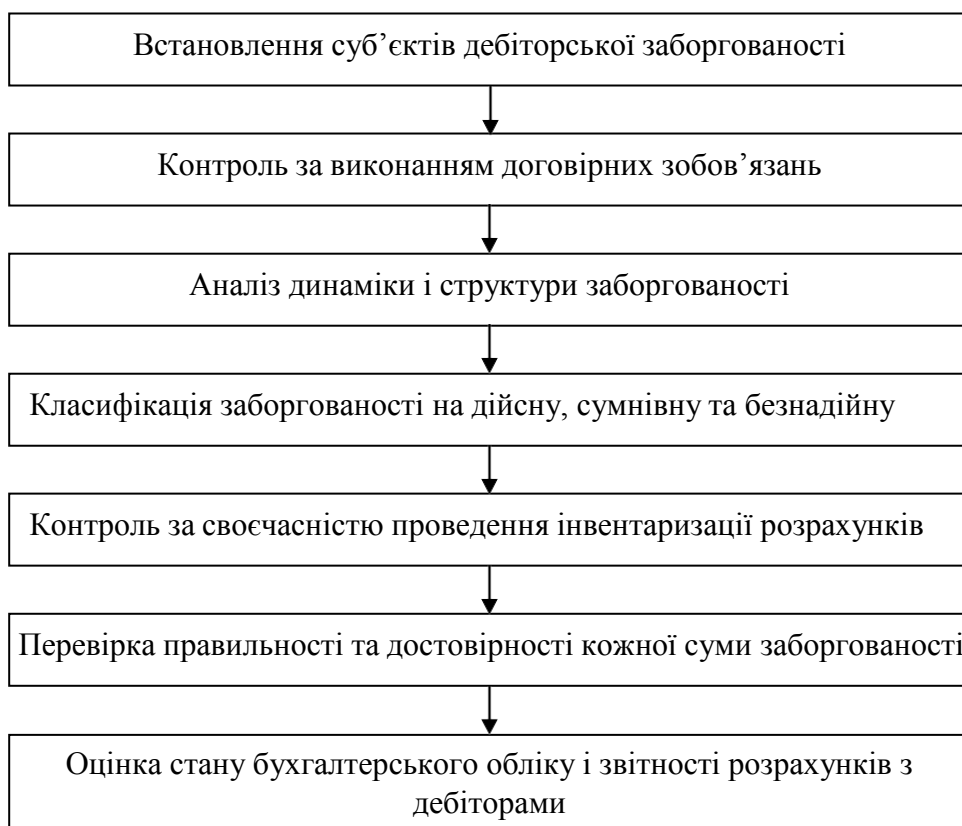

Рис. 2. Послідовність проведення контролю розрахунків з дебіторами

Залежно від можливості погашення дебіторська заборгованість за товари та послуги поділяється на справжню, сумнівну та погану. Дійсна дебіторська заборгованість - це заборгованість, яка буде погашена відповідно до умов договору і щодо якої не виникає сумнівів щодо її погашення.

Сумнівна дебіторська заборгованість - це заборгованість, щодо якої є невизначеність щодо її погашення боржником. Борг, щодо якого існує певність його непогашення боржником або строк позовної давності минув, є безнадійним. Доцільно контролювати дебіторську заборгованість за товари, роботи та послуги в контексті цих видів (рис. 3).

Проводячи внутрішній контроль дебіторської заборгованості за товари, роботи та послуги, необхідно звернути увагу на створення та використання резерву сумнівних боргів. Формування сумнівного резерву боргу обумовлюється принципом розсудливості, згідно з яким методи оцінки, використовувані в бухгалтерському обліку, повинні перешкоджати заниженню оцінок зобов'язань і витрат, а також слід завищувати активи та доходи підприємства. Таким чином, сумнівний резерв боргу виступає інструментом коригування дебіторської заборгованості.

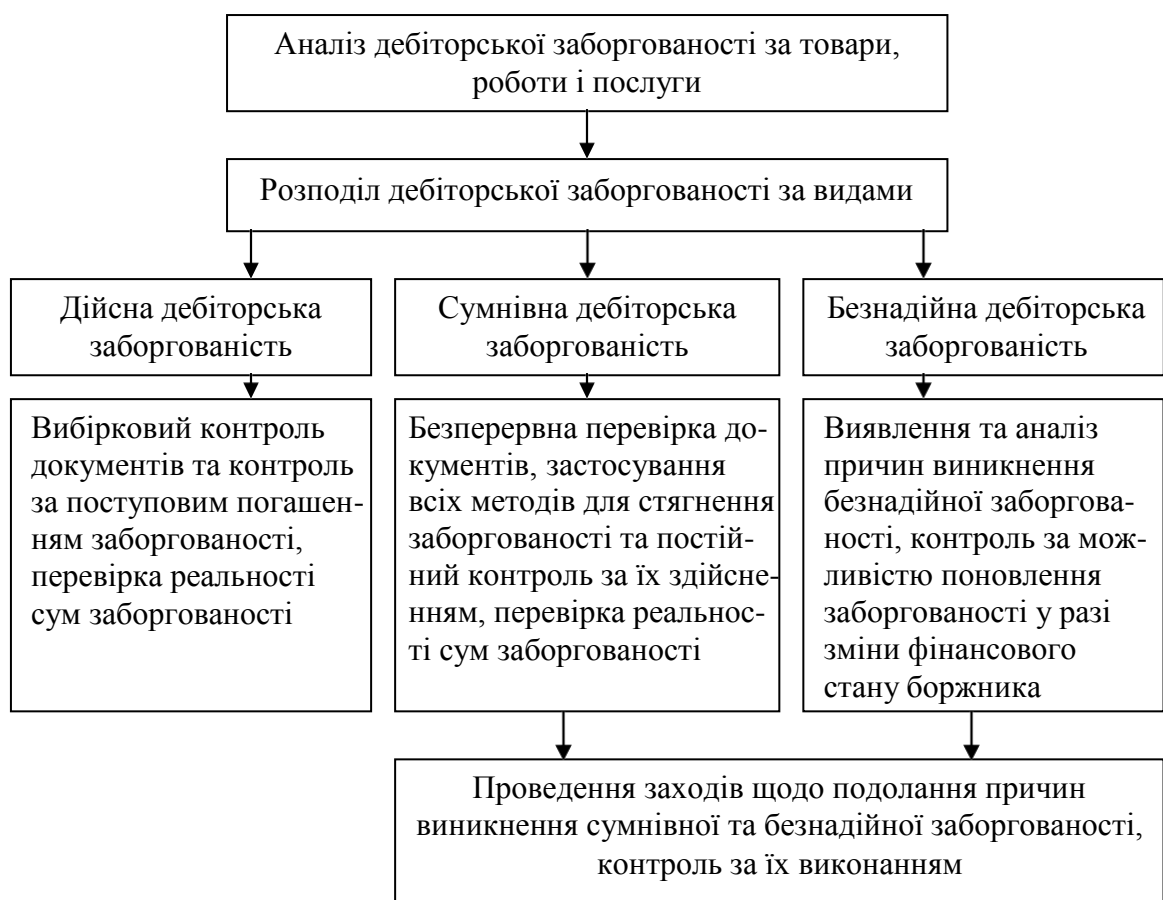

Рис. 3. Схема проведення контролю дебіторської заборгованості на підприємстві

Залежно від способу нарахування резерву сумнівних боргів у процесі контролю оцінюється платоспроможність окремих боржників або згрупована дебіторська заборгованість за строком погашення. Використовуючи

коефіцієнт сумніву для обчислення резерву сумнівних боргів, контролер повинен перевірити обґрунтованість обчисленого коефіцієнта та перерахувати суму нарахованого резерву. Коефіцієнт сумніву можна обчислити наступними способами:

- визначення частки безнадійної заборгованості в чистому доході;
- класифікація дебіторської заборгованості за строком погашення;
- визначення середньої списаної частки протягом періоду дебіторської заборгованості в сумі дебіторської заборгованості на початок відповідного періоду за попередні 3-5 років.

Важливим завданням контролю за розрахунками з покупцями та замовниками є контроль за систематичним розрахунком розрахунків. Відповідно до Положення про інвентаризацію активів та пасивів, інвентаризація дебіторської заборгованості складається з перевірки документів та записів у реєстрах обліку та перевірки дійсності сум, відображених на відповідних рахунках, та складається актом інвентаризації.

Проводячи інвентаризацію, всім покупцям та замовникам надсилаються виписки з аналітичних рахунків свого боргу для підтвердження реальності цього боргу. Обов'язково проводити інвентаризацію один раз на рік до підготовки річної фінансової звітності, але для своєчасного виявлення сумнівної заборгованості та вжиття заходів щодо її стягнення доцільно проводити інвентаризацію платежів з покупцями та клієнтами щоквартально.

Тому необхідно проводити систематичну інвентаризацію боргу, а компанія повинна розробити схему заходів щодо проведення інвентаризації кредиторської заборгованості. Пропонуємо форму документа (табл. 1), за допомогою якого можна виявити фактичний стан розрахунків у розрізі окремих дебіторів, його аналіз та своєчасне реагування на можливі відхилення. Унаслідок цього підприємство активізує роботу відповідної служби щодо повернення наявних боргів і уникнення потенційних у майбутньому.

Здійснюючи контроль за платежами з покупцями та замовниками, необхідно дослідити надійність та реальність кожної суми боргу. З метою підвищення репрезентативності результатів контролю платежів з покупцями та замовниками можуть бути складені різні аналітичні таблиці для узагальнення найважливішої інформації, отриманої під час аудиту. Для цілей управління доцільно скласти таблицю дебіторської заборгованості покупців та покупців з урахуванням строку погашення (табл. 2).

Таблиця 1

Аналіз дебіторської заборгованості у розрізі дебіторів

№ з/п	Назва дебітора	Фактичний стан дебіторської заборгованості					Виставлені претензії					Кількість прострочених місяців оплати					Примітки		
		дата виникнення	вид (аванс, бартер, забезпечена векселем)	сума, тис. грн	документ (назва, №)	за які цінності	дата	документ	результат (призначені відхилені)	кореспонденція		0 - 1	1 - 3	3 - 6	6 - 9	9 - 12		поверх 12	
										дебет	кредит								
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	

Посада, ПІБ перевіряючого _____

Таблиця 2

Дебіторська заборгованість за термінами непогашення

Назва підприємства	Заборгованість покупців та замовників						Причини
	За строками виникнення			З терміном прострочення			
	До 6 місяців	6-12 місяців	>12 місяців	До 6 місяців	6-12 місяців	>12 місяців виникнення	
ТОВ Мрія	10000						Претензії щодо недопоставки продукції
Всього							

Складання цієї таблиці дозволяє визначити структуру дебіторської заборгованості за строком погашення, а також визначити покупців та

клієнтів, які мають найбільшу заборгованість та не здійснюють своєчасну оплату. Відповідно до цих результатів керівництво компанії може приймати управлінські рішення щодо продовження або припинення співпраці з відповідними покупцями та замовниками залежно від виконання договірних умов та дотримання умов оплати.

Розподіл дебіторської заборгованості за умовами її існування повинен здійснюватися не на основі фінансової звітності підприємства, а на основі даних, отриманих із рахунків дебіторської заборгованості, тобто з первинних документів.

Особливо в ході контролю вони перевіряють реальність і точність кожної суми розрахунків і підтверджують їх документальну обґрунтованість. Для цього необхідно перевірити стан аналітичного обліку цих розрахунків та їх відповідність даним первинних документів, а саме рахунками та актами виконаних робіт.

Це тому, що організація розрахунків з покупцями та замовниками багато в чому залежить від стану їх обліку та документації. Затримка виявлення помилок у розрахункових документах в деяких випадках призводить до виникнення спірної заборгованості, порушення строку подання до неї претензій.

Під час контролю необхідно дослідити, чи правильність обліку господарських операцій у бухгалтерському обліку шляхом перевірки типової відповідності бухгалтерських рахунків, що дозволяє виявити спотворення даних бухгалтерського обліку.

Таким чином, сьогодні підприємства України мають дуже велику кількість дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи та послуги, що суттєво погіршує їх платоспроможність та фінансову стабільність. Контроль платежів з покупцями та замовниками є невід'ємною частиною системи внутрішнього контролю компанії. Встановлення чіткої та ефективної системи контролю здатне забезпечити ефективне функціонування підприємства. Основними завданнями контролю платежів дебіторів є аналіз

заборгованості кожного боржника та визначення причин його виникнення, перевірка обґрунтованості кожної суми боргу, здійснення заходів щодо стягнення боргу, регулярна інвентаризація платежів.

Література до розділу 2.2:

1. Паянок Т.М. Система внутрішнього контролю дебіторської заборгованості: напрями вдосконалення. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2019. Вип. 1 (42). С.58-63. URL: <http://pbo.ztu.edu.ua/article/view/167032/166478> (дата звернення: 19.10.2020)
2. Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань: затверджене Наказом Міністерства фінансів України № 879 від 02.09.2014. Дата оновлення: 04.10.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14#Text> (дата звернення: 19.10.2020)
3. Якубенко Ю.Л., Треніна Ю.М. Проблеми обліку розрахунків з дебіторами та пошук шляхів їх вирішення. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск № 12. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/12_ukr/122.pdf (дата звернення: 19.10.2020)